

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Henk Nellen

Hugo de Groot: Een leven in strijd om de vrede 1583-1645

Uitgeverij Balans, Amsterdam | 2007 | 829 pp. | € 45,00 | ISBN 978 90 501 8834 0

‘... die de vrede liefhebben, duyden alles tot vrede.’

door *Janne E. Nijman*

Stafmedewerker Wetenschappelijk Instituut voor het CDA en universitair docent, Universiteit van Amsterdam, Afdeling Internationaal Recht

In een CDV-uitgave getiteld ‘burgers en barbaren’ mag een signalering van de onlangs verschenen biografie van Hugo de Groot (Delft 10 april 1583 / Rostock 28 augustus 1645) niet ontbreken. Grotius schreef *De iure belli ac pacis* (Het recht van oorlog en vrede, 1625), een mijlpaal in de Nederlandse en westerse (rechts)cultuur en een fundament van het huidige volkenrechtelijke denken.

Iedereen heeft zijn eigen Grotius. Voor Hendrik IV, koning van Frankrijk, was hij ‘het wonder van Holland’. Voor Jacobus I en zijn de Engelse diplomaten was hij vooral ‘pedant’. Voor Joost van den Vondel ‘dat groote licht der geleertheit en vromicheit onzer eeuw’,¹ en voor Pierre Bayle ‘l’un des plus grands hommes de l’Europe’. Voor de meeste Nederlanders is hij de remonstrant die aan het lot van Van Oldenbarneveldt wist te ontkomen en erin slaagde per boekenkist

uit zijn gevangenschap in Slot Loevestein te ontsnappen (1623). Op talloze prenten is verbeeld hoe zijn vrouw Maria van Reigersbergh vastberaden de deksel omhooghoudt; zij was het brein achter de operatie. Zij leefden tot 1630 samen in ballingschap in Parijs.

Voor geïnteresseerden in de Opstand tegen Spanje is Grotius als historiograaf van de Staten van Holland de auteur van *Tractaet vande Oudtheyt vande Batavische nu Hollandsche Republique* (1610), waarin hij de jonge Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588) van een lange en respectabele ontstaansgeschiedenis voorzagt in de vorm van ‘de Bataafse mythe’. De Republiek zocht internationale erkenning en Grotius kwam met een prachtig relaas waarin hij de continuïteit tussen de Bataafse Republiek en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden uiteenzette. Een regelrechte fictie, maar daarom niet minder invloedrijk. De grondslag van deze mythe was Tacitus’ werk over de Bataven en hun Opstand tegen de Romeinse Keizer (68-69) — een parallel met de opstand tegen Spanje lag voor de hand. Ook de Staten zwoeren hun soeverein — Philips II — immers af. Zoals het een goed

B
O
E
K
E
N

humanist aan het begin van de zeventiende eeuw betaamde, ging Grotius met de klassieke bronnen aan de slag en gebruikte hij ze voor politieke doeleinden. Zijn situering van Batavia in Zuid-Holland diende vooral een politiek doel: de legitimatie van de Republiek en de soevereiniteit van de Staten tegenover Spanje.

Voor de Nederlandse civilist is Grotius de man die als eerste een overzicht gaf van het Romeins-Hollandse recht in *Inleiding tot de Hollandsche rechts-geleertheit* (geschreven op Slot Loevestein, maar tien jaar later verschenen in 1631). Alle provincies hadden hun eigen geschreven en ongeschreven rechtsbronnen. Systematisering en codificering van het vaderlandse recht in de Nederlandse taal maakte het tot een zeer invloedrijk werk voor het privaatrecht tot aan de invoering van de Napoleontische Code Civil aan het begin van de negentiende eeuw. Voor mij is Hugo de Groot de ‘vader van het volkenrecht’, al moet ik toegeven dat het eerlijker is de twee Spaanse scholastici, Suarez en De Vitoria, in één adem met Grotius te noemen. Deze — fragmentarische — beelden zijn een kleine greep uit de vele die van Hugo de Groot in de loop der eeuwen zijn ontstaan.

* * *

Henk Nellen heeft het onmogelijke gedaan. Uit de overvloed aan bronnenmateriaal heeft hij een prachtige, uiterst leesbare en zeer instructieve biografie geschreven. Erudiet maar ook aangenaam leesbaar, door de prettige stijl en de levendige opzet. Als een van de grootste kenners van Grotius’ correspondentie,² baseert Nellen zich met name op diens brieven — een uitgelezen manier om deze schrijver uit de zeventiende-eeuwse Republiek der Letteren te leren kennen. Geplaatst in de Leidse academische wereld, in het licht van de intellectuele en theologische debatten van zijn tijd, te midden van de politieke gebeurtenissen in de Republiek en

daarbuiten krijgt Hugo de Groot als mens en invloedrijk geleerde gestalte door de details. Daarmee geeft deze biografie niet alleen inzicht in een tijdperk, maar ook in een persoonlijke geschiedenis.

Nellen verbindt die verschillende verbeeldingen van Grotius en plaatst ze in perspectief. Dat is knap en een grote verdienste, des te meer gezien de veelzijdigheid van de persoon en zijn oeuvre. Grotius was toonaangevend op het terrein van de theologie, de politiek en het recht, maar hij dichtte bijvoorbeeld ook bijbelse tragedies en gewijde poëzie. Als filoloog droeg hij met zijn kritische onderzoek van de bijbelteksten bij aan de relativering van traditionele exegetische overtuigingen. Grotius’ rekkelijke visie op religieuze kwesties was niet alleen (voor sommigen) aanstootgevend, maar ook risikant, aangezien de preciezen onder leiding van prins Maurits politiek aan het langste eind trokken.

Politiek en religie waren verweven tijdens de Bestandstwisten. Grotius was sympathisant en medestander van de remonstrantse Van Oldenbarneveldt, en zijn politieke visie op de toekomst van de Republiek kostte hem

*Henk Nellen heeft het
onmogelijke gedaan*

zijn vrijheid. Deze geestverwanten zagen de Republiek als statenbond, met de Provincies — niet de Republiek — als soeverein. Het kamp van stadhouder Maurits zag dat anders: de Republiek zou juist tot grotere eenheid moeten komen en centralistischer moeten worden georganiseerd. De staatskerk moest daarin een rol spelen. De preciezen streefden mede daarom naar het behoud van de eenheid van die staatskerk. Deze eenheid

betekende conformeren of eruit, en dat laatste geschiedde. Tijdens de Dordtse Synode — bijeengeroepen door de Staten-Generaal — werden de remonstranten veroordeeld op basis van de Dordtse Leerregels en in de ban gedaan.

Grotius was principieel en koppig waar het de tolerantie betrof. Tolerantie wordt echter per definitie niet gemakkelijk afgedwongen, en in het geval van de onverzettelijke contraremonstranten was de realisering ervan bepaald kansloos. Dat zag Grotius te laat. Nellen duidt dit als ‘mentale blindheid’ — ‘verslinderd [als Grotius was] aan een ideaal dat voor een meerderheid in zijn omgeving onacceptabel was’ — maar dit is wellicht, zoals hij zelf ook suggereert, wat te negatief.³ In ieder geval mag Grotius’ principiële houding ons inspireren. Verdraagzaamheid was als morele deugd en religieuze waarde natuurlijk op zichzelf nastrevenswaardig, maar zij was minstens zo belangrijk als middel tot religieuze en politieke vrede in de Republiek en in heel Europa. Dit was het leitmotif van Grotius’ leven en werk. Gericht op de hereniging van de hele christelijke kerk én wereld probeerde hij bijvoorbeeld te bewijzen dat met de antichrist in de Bijbel nooit de paus kan zijn bedoeld, hetgeen hoogst verdacht was in een tijd dat de strijd tussen protestanten en katholieken in Europa was uitgemond in de bloedige Dertigjarige Oorlog. Een van de instructieve citaten die het boek zo aantrekkelijk maken, weerspiegelt Grotius’ hang naar (religieuze) vrijheid en verdraagzaamheid: ‘t Is waer men kan alles wel misduyden, oock de Heilige Schrift, maer die de vrede liefhebben, duyden alles tot vrede.’

* * *

Op voortreffelijke wijze laat Nellen telkens weer de samenhang zien tussen De Groots persoonlijke levensgeschiedenis en zijn werk. Deze samenhang is ook zichtbaar in

zijn beroemde boek *De iure belli ac pacis* uit 1625. Geschreven in Parijs in ballingschap (dit verklaart de opdracht aan Lodewijk XIII) tijdens de chaos en onzekerheden van de Dertigjarige Oorlog is het een standaardwerk geworden van het volkenrecht en van de werken in de traditie van de gerechtvaardigde oorlog.

Wie voor het eerst *De iure belli ac pacis* openslaat, herkent dit ternauwernood als juridisch handboek. Dit komt vooral door de bronnen die Grotius hanteert om zijn betoog kracht bij te zetten. Als een echte late humanist citeert hij veel uit klassieke werken — onder andere van Aristoteles en Cicero — en uit bijbelteksten. Het is een van de werken uit de vroegmoderne tijd waarin het volkenrecht zich als wetenschap en rechtsgebied losweekt van de theologie en moraalfilosofie waartoe het natuurrechtelijk denken behoorde. Grotius was rekkelijk genoeg om te durven zeggen dat *zelfs als* God niet zou bestaan, het Natuurrecht toch nog zou gelden. Een gewaagde en zelfs ‘zondige’ uitspraak, dus hij haastte zich te verklaren dat God natuurlijk wel bestond.⁴ Toch week Grotius af van de traditie toen hij een scheiding aanbracht tussen het natuurrecht en het door God gegeven recht (zoals in de Bijbel verteld). Het natuurrecht leidde hij af uit de kenmerken van de menselijke natuur. De mens is een wezen met *appetitus societatis* — dat wil zeggen, met een drang naar de vorming van een vredige maatschappij — en in het bezit van rede en taal. Dankzij zijn rede zou de mens het (natuur)recht vinden.

Het volkenrecht werd door Hugo de Groot vervolgens gedefinieerd als: de juridische normen van de universele gemeenschap van alle mensen — onveranderlijke normen die de universele gemeenschap als geheel verbinden en dienen — en, ten tweede, die normen die alle burgergemeenschappen in vrije wil onderling hebben afgesproken (*ius*

B
O
E
K
E
N

voluntarium). Hiermee geeft hij het volkenrecht dus een grondslag die deels buiten het natuurrecht ligt. Daardoor is de verhouding tussen recht en macht tweeledig. Soevereine machten kunnen bindende afspraken maken en dus recht creëren, maar er is ook hoger recht — natuurrecht — dat hen bindt. Hier zien wij Grotius' zoektocht naar de vrede terug: ook politieke en militaire macht is gebonden aan rechtsregels die zij niet zelf heeft gesteld, maar die worden afgeleid van de natuurlijke orde. Nellens lezing van Grotius' antwoorden op de vragen 'Wat is oorlog, wat is recht?'⁵ is er één die vooral benadrukt dat Grotius het natuurrecht inroept om de oorlogen in Europa terug te dringen.

Het is onmogelijk hier in te gaan op Grotius' volkenrechtstheorie of zijn systematische visie op de rechtvaardige oorlog. Nellen schroomt niet de vraag te stellen die nog steeds veel wetenschappers bezighoudt: 'Kan Grotius voor een vernieuwend denker doorgaan?',⁶ of schreef hij weliswaar het eerste grondige standaardwerk, maar was dit meer ordenend dan vernieuwend? Dit is niet de plek om te pogen een antwoord te geven op deze vraag,⁷ maar één element moge ter afsluiting worden genoemd. Dit bevestigt de samenhang tussen zijn leven en werk, maar lijkt op gespannen voet te staan met het beeld dat Grotius in zijn leven álles tot vrede duidde.

Grotius was de ontwikkeling van zijn oorlogstheorie begonnen als advocaat van de *voc*, die was verwickeld in militaire activiteiten ver buiten de grenzen van de Staten. Hij steunde de idee van de *voc* — een private onderneming — als oorlogsinstrument onder andere tegen Spanje. Grote delen van de strijd speelden zich echter buiten de grenzen van Europa af. Bij de Europese offensieve oorlogen en expansie raakten ook derden, in de eerste plaats inheemse bevolkingen, betrokken. Volgens de criteria van de August-

tijnse-Thomistische traditie van de gerechtvaardigde Oorlog — in de lijn van de eerder genoemde scholastici — waren deze offensieve oorlogen moeilijk te rechtvaardigen. De dominicaner monniken Suarez en Vitoria namen dan ook een kritische houding aan tegenover de Spaanse oorlogen en het gewelddadige gedrag van de Spanjaarden in Amerika.⁸

Bij *voc*-bewindvoerders, -aandeelhouders, en -kapiteins bestond behoefte aan legitimatie van hun activiteiten. Als advocaat moest Grotius daarin voorzien. Dit vereiste dus een andere juridische kijk op oorlog en volkenrecht. De humanist Grotius vond ruimte bij het natuurrecht. De mens leeft van nature samen in gemeenschappen, daarom zijn er van nature grondbeginselen voor zowel de verschillende burgergemeenschappen als voor de universele gemeenschap, die ieder mens moet respecteren. Wordt een mens of een gemeenschap niet gerespecteerd in zijn subjectieve — persoonlijke — rechten, dan geldt het natuurrechtelijke beginsel van zelfbehoud. Hiermee wordt het volkenrecht een slag grimmiger. Een rechtsgrond voor piraterij en militaire expansie door de *voc* was gevonden: iedere persoon of gemeenschap heeft als uitvloeisel van het recht op zelfbehoud van nature recht om handel te drijven en eigendom te verwerven. Als men in de uitoefening van een dergelijk recht wordt belemmerd (bijvoorbeeld door een verbaasde en weerspannige Indiaan of door Spanjaarden die de vrije zee(vaart) hinderden), dan mag dat worden bestraft en ontstaat een juridische grondslag voor oorlogvoering (dus óók voor een onderneming).

Dit gaat natuurlijk om 'privaat' gebruik van geweld, en dat is slechts een onderdeel van Grotius' theorie over private én publieke oorlogen. Maar het is wel een onderdeel waar Grotius' 'vernieuwende' denken

zichtbaar wordt, net als de samenhang tussen zijn rechtstheorie en de vragen uit de praktijk (de wens tot overzeese handel die hii als advocaat diende). Grotius' den-

Tot op de dag van vandaag is er geen consensus over wie 'de echte Grotius' was wat betreft zijn visie op gerechtvaardigde oorlog

ken en doen is vele malen gecompliceerder dan het voorgaande suggereert, en tot op de dag van vandaag is er geen consensus over

wie 'de echte Grotius' was wat betreft zijn visie op gerechtvaardigde oorlog. De één plaatst Grotius tegenover Hobbes vanwege Grotius' kijk op de mens en zijn streven naar vrede in een universele samenleving, de ander ziet veel minder verschillen tussen die twee.

De vele interpretatieverschillen zullen voorlopig bij ons blijven, dat hoort bij de wetenschap. Desalniettemin kunnen we ons in de praktijk laten inspireren door de man en zijn leven zoals zij door Nellen zijn neergezet. Nellen slaagt ruimschoots in zijn doel: 'de lezer moet zich betrokken voelen bij het relaas van een strijdbaar leven in dienst van één enkel ideaal: vrede op kerkelijk en politiek gebied'.⁹

Noten

- 1 In Vondels toneelstuk *Lucifer* (1654).
- 2 Briefwisseling van Hugo Grotius, 17 dln., (1928-2001).
- 3 Nellen, p. 610.
- 4 *De jure belli ac Pacis*, Prolegomena, sectie II.
- 5 Titel van deel I, Boek I van *De jure belli ac Pacis*.

- 6 Nellen, p. 310.
- 7 R. Tuck (1999) *The Rights of War and Peace: political thought and the International order from Grotius to Kant*. Oxford: OUP.
- 8 Francisco de Vitoria, relectiones *De Indis* (a. 1532) and *De jure belli* (a. 1532).
- 9 Nellen, p. 17.